

УДК 371.4: 392.3

СУЧАСНИЙ СТАН ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ї

Стрельнікова Н.М., Падун Н.О.

У статті розглянуто основні типи сучасних сімей та їх виховний вплив на формування особистості дитини.

Ключові слова: сім'я, батьки, виховання, особистість, формування.

В статье рассмотрены основные типы современных семей и их воспитательное воздействие на формирование личности ребенка.

Ключевые слова: семья, родители, воспитание, личность, формирование.

The main types of modern families and their educational influence on the child personality formation are described in the article.

Key words: family, parents, education, personality, formation.

Сім'я як історично закономірне явище пройшла складний шлях розвитку. Залежно від соціально-економічного рівня суспільства і сформованих у ньому відносин, етнічних та географічних особливостей життя людей існували і сьогодні існують різні шлюбно-сімейні форми.

Для сучасного суспільства проблема сім'ї як першого виховного інституту має першочергове значення, тому що від її стану залежить відтворення населення, збереження, створення і передача духовних цінностей молодшому поколінню.

Метою статті є розкриття основних типів сучасних сімей та їх виховного впливу на дитину.

Первинний виховний вплив сім'ї на дитину дуже стійкий і залишається на все життя. Сім'я має забезпечити дитині розвиток особистісних утворень, а саме – любов до рідного дому, вміння поводитися в соціумі, інтерес до навколишнього середовища. Відомо, що слабкі міжособистісні зв'язки між батьками і дітьми, велика протидія зовнішнього оточення впливу батьків, аморальна ситуація в родині призводять до втечі дітей із рідної домівки.

Сьогодні існує багато визначень сім'ї, які постійно уточнюються і коригуються. Сучасні сім'ї різноманітні за своєю структурою, кількістю членів та їх віковим складом, а також за змістом наповнення виховного впливу на дитину, якими методами, засобами і формами користуються батьки.

Зазвичай, відповідно до функціональних особливостей сім'ю визначають як нормальну, здорову, еталонну, благополучну і проблемну. Благополучна сім'я характеризується тим, що сімейні правила тут відкриті і є орієнтиром для дітей. Це місце прояву близькості, любові, підтримки. Усі члени беруть участь в інтенсивних міжособистісних стосунках, на основі будь-яких людських почуттів.

Здорова сім'я включає в свою систему кілька поколінь. Старше покоління спілкується з молод-

шим, в основі дружні стосунки, взаєморозуміння, взаємопідтримка.

Відмінності здорової сім'ї від проблемної полягають у нездатності коригувати програму життєдіяльності відповідно до вимог ситуації, негативних ознак і проблем.

Дослідження свідчать, що загалом усіх здорових, благополучних сімей близько 40%. Із них близько 15% – сім'ї із сильним виховним потенціалом, в яких вплив на дитину є оптимальним, 25% – це сім'ї із стійким виховним потенціалом. Створені сприятливі умови для виховання дитини, всі труднощі долаються спільними зусиллями батьків і дітей [2, с. 7].

Велику кількість, а саме близько 60%, становлять проблемні сім'ї. Нестійкий виховний потенціал, з неправильною педагогічною позицією батьків (залюблення, авторитаризм, дистанційність, надто мала чи велика опіка, конфлікти, дисгармонія взаємин тощо) – 30%. Майже 15% сімей – із слабким виховним потенціалом, в яких відсутній або втрачений контроль за життям дітей. Причиною такої втрати можуть бути вади здоров'я батьків, перевантаженість на роботі, кар'єрні прагнення, низький інтелектуальний рівень, а у неповних сім'ях – велика зануреність у особисте життя (намагання його “влаштувати”). Останнім часом кількість таких сімей збільшується, спостерігається відсутність авторитету батьків у дітей. Решта – це сім'ї з відсутнім виховним потенціалом, зумовленим конфліктами, агресивністю, змінами співмешканців. До них належать сім'ї з алкогольною, наркотичною, сексуальною деморалізацією, схильні до правопорушень, сімейного насилля тощо.

Науковці проблемні сім'ї додатково характеризують як: зовнішньо спокійна сім'я, вулканічна, сім'я-“санаторій”, сім'я-“театр”, сім'я “з кумиром”, сім'я-“третьої зайвий”, сім'я-“маскарад” [2, с. 9]. Усі

проблеми, пов'язані з розвитком і вихованням власних дітей, сучасні сім'ї часто не спроможні розв'язати самостійно. Батьки, не маючи необхідних знань щодо сімейного виховання, вікових та індивідуальних особливостей дитини, виховують так, як самі вважають за потрібне, тобто часто інтуїтивно, хаотично, розрізнено.

Сучасні сім'ї в Україні дуже відрізняються від сімей початку минулого століття. За цей час зазнали великих змін сімейні цінності та пріоритети. Багато сімей розпадаються. Стало дуже "модним" не реєструвати шлюби, а пожити разом, щоб краще пізнати один одного. Але, як свідчить ця практика, так званий громадянський шлюб не зменшує ступінь переживань і болю від розлучення, а навпаки, збільшує, тому що людей нічого не пов'язує (зійшлись – розійшлись).

Сучасна молодь, втративши українські сімейні традиції, наслідує американський спосіб життя – з його прагматичними зв'язками, повною матеріальною незалежністю.

Вченими інституту проблем виховання (Л.О.Повалій, В.Г.Постовий, О.Л.Хромова) розкриті основні тенденції, які прямо пов'язані зі структурними змінами сучасної сім'ї та зумовлюють характер виховних впливів:

1. Збільшення одностатевих сімей зумовлює концентрацію уваги на дитині. Єдина дитина у таких сім'ях зникає до гіперопіки, підтримки, любові, захисту, і часто діти виростають егоїстами, залежними, не розуміють проблем інших людей. Наукові дослідження (У.Тоумен, Р.Річардсон, А.Адлер) свідчать, що єдина дитина – найбільш складний варіант сімейного виховання, подружньої гармонії.

2. В Україні розпадається кожна друга сім'я. Причинами розлучень, як правило, є матеріальні проблеми (39%), подружня зрада (33%), пияцтво (32%). У таких сім'ях у дітей формуються руйнівні тенденції, які мотивують деструктивні форми поведінки. Виховання у неповних сім'ях, де присутні співмешканці, часто характеризуються самоусуненням нерідного батька (матері) від відповідальності за розвиток нерідної дитини, ставленням до неї як до такої, що заважає нормально жити. Зрозуміло, що це викликає у дитини почуття дискомфорту, агресії, відчуження і закріплення неправильної моделі сімейного життя.

За узагальненими даними вчених, діти-правопорушники із неповних сімей останнім часом складають близько 47% тих, хто вживає алкоголь, наркотики, психотропні речовини, має проблеми з психіко-статвою ідентифікацією, веде аморальний спосіб життя.

3. Сьогодні зростає кількість незареєстрованих шлюбів, так званих цивільних, які трактуються співмешканцями по-різному: жінки вважають себе заміжними, а чоловіки розглядають його як тренінг і апробацію майбутнього сімейного життя. У даному шлюбі розповсюджена материнська форма виховання і, як правило, відсутнє почуття відповідального батьківства. Дитина ж не сприймає типові сімейні ролі, у неї формується деформоване розуміння сім'ї.

4. Сьогодні близько 10% української молоді працюють за кордоном. Спостерігається тенденція від'їзду за кордон цілими сім'ями, особливо з дітьми до 6 років. Проте більша частина молодих батьків залишає своїх дітей вдома на дідуся та бабусю, близьких родичів, навіть просто знайомих. Від такого життя сім'ї

часто руйнуються і дитина (діти) залишається напризволяще, поза батьківською увагою. Крім того, масовий переїзд молоді на роботу із периферії в розвинені центри зумовлює розпад сімей і поширення безбатьківського виховання дітей. У дорослому віці це потрясіння може проявитися по-різному: або надмірною увагою і любов'ю до власних дітей (оскільки самі не мали цього в дитинстві), або, навпаки, будуть дотримуватися аналогічного ставлення до дітей (я вижив і ти виживеш). У таких сім'ях дитина формується без своєрідної сімейної атмосфери (традицій, свят, спільної праці) і відсутнє виховання гордості за своїх батьків, за свою сім'ю. Аналіз соціального впливу на особистість свідчить, що у 40% людей першочергове значення на вибір майбутнього життя мають батьки, у 30% – засоби масової інформації, у 20% – школа і 10% – вулична субкультура [2, с. 4].

Відповідно до цього шкільним педагогам необхідно обов'язково знати, із якої сім'ї дитина, який стиль сімейного виховання, який зміст виховання вкладають батьки із різних типів сімей у процес виховання дітей.

Відомо, що в сім'ях з різним стилем виховання зміст виховного впливу характеризується певним суб'єктивізмом, бо батьки прагнуть бачити своє дитя таким, як самі це уявляють. Як зазначає великий психолог А.Петровський, в кожній сім'ї обирається свій зміст виховання, який будується на побутових уявленнях про дитину, методах і формах впливу на неї і часто не позбавлений серйозних помилок. Якщо батьки серйозно ставляться до виховання дітей, переймаються їх майбутнім, зміст виховання зазнає аналізу, оцінки, робить його вистражданим, емоційно забарвленим. У свій час видатний педагог Песталоцці відзначав, що сім'я вчить жити за допомогою живої, життєво потрібної, а не придуманої, сурогатної справи, вчить ділом, а не словом.

Дослідники наголошують, що у сучасній сім'ї зменшується педагогічний потенціал, нівелюються моральні цінності, батьки не усвідомлюють відповідальності щодо забезпечення прав і обов'язків стосовно їхньої дитини. Особливо недостатність впливу як батька, так і матері, спостерігається у неповних та неблагополучних сім'ях.

Надмірна зайнятість батьків, нервова напруженість, стомлюваність негативно впливають на емоційний розвиток дитини, формування її соціально-ціннісних потреб та інтересів. Відчуття самотності призводить до підвищення стомлюваності, пасивності або, навпаки, дратівливості, збудженості, до розвитку звички приховувати свої переживання.

Найголовніший показник неблагополучної сім'ї – це недоліки у вихованні дітей. Сімейне неблагополуччя характеризується різними проявами: психічним, коли батьки дитину залякують, придушують ініціативу, нав'язують власний спосіб життя; фізичним, коли дитину б'ють, позбавляють їжі, примушують заробляти гроші різними способами, насилують тощо; соціальним, коли батьки кидають дитину напризволяще, залишають дитину без житла.

Характерною ознакою усіх неблагополучних сімей є той чи інший вид насилля відносно дітей. Дослідники психології щодо насилля втверджують, що пережите в дитинстві насилля впливає на подальше життя, оскільки отриманий досвід формує специфічні сімейні взаємини.

Сьогодні в українському суспільстві склалися певні соціокультурні і психолого-педагогічні фактори, які підсилюють прояви сімейного насилля:

1) відсутність у суспільній свідомості оцінки неприпустимості як психічних, так і фізичних покарань.

2) демонстрування насилля в засобах масової інформації, що сприяє закріпленню в свідомості дитини насилля як цінності та способу засвоєння прийнятної поведінки. Дитина переносить побачену агресію у повсякденне життя без морального коригування.

3) низька правова обізнаність як дорослих, так і дітей, коли дорослі не знають про закони і конвенції, в яких дитина розглядається як повноправна особистість, а кожен дорослий повинен повідомляти у відповідні органи про дітей, які потерпають від насилля з боку батьків.

Науковцями розкриті основні властивості сприятливого батьківського ставлення до дітей, а саме: адекватність, динамічність, оптимістична прогностичність.

Загальна тенденція несприйняття більшою частиною неблагополучних батьків своїх дітей криється у відчутті до власних дітей злості, роздратування, нерозуміння і жорстокого контролю. Вони вимагають абсолютної дисципліни, нав'язують дитині свою волю і своє бачення ситуації. Такі батьки практично не цікавляться справами дітей, не надають необхідної допомоги.

Зарубіжні дослідники зазначають, що жорстоко ставляться до дітей ті батьки, які імпульсивні, несамостійні, вразливі, пригнічені, яким не вистачає навичок самостримування, самоконтролю. На думку вчених, багато батьків емоційно не готові до батьківської та материнської відповідальності. Вчені вважають, що часто причиною такого ставлення до дитини є відсутність у батьків елементарних знань про дитячий розвиток та виховання.

Найбільш ефективними методами виховання дітей батьками є метод домінуючого взаємозв'язку суб'єктів сімейного виховання, власного прикладу батьків, наслідування батьківського авторитету, заохочення і покарання.

Закономірно, що найкращі діти зростають у щасливій сім'ї, де щастя не вимірюється лише матеріальними статками. Останнім часом збільшується кількість проблемних сімей із високим матеріальним добробутом, але з постійно невдоволеними, депресивними, роздратованими батьками, що негативно впливає на виховання дітей. І тільки за умови, що батьки життєрадісні, отримують задоволення від

життя, моральне і фізичне самопочуття є справжнім методом сімейного виховання.

Наслідування особистого прикладу батьків у сімейному вихованні є дуже ефективним способом впливу на формування особистості дитини. Якщо ж дитина наслідуватиме постійно невдоволених життям батьків, вона ніколи не зможе організувати власного щасливого життя. Великий негатив у вихованні особистості дитини мають батьки, які постійно наголошують про жертвність свого життя заради майбутнього благополуччя дитини.

Зазвичай батьки прагнуть користуватися авторитетом у своїх дітей, проте авторитет як метод виховання не може слугувати метою, тобто без справжнього батьківського авторитету неможливе правильне виховання. Проте часто батьки, прагнучи бути авторитетом для власних дітей, вдаються до вироблення фальшивого авторитету, різновиди якого добре описав видатний педагог А.С.Макаренко (авторитет придушення, пихатості, педантизму, резонерства, підкупу тощо). Батьки мають бути якомога ближчими до своєї дитини, але має існувати певна дистанція у взаєминах дорослих і дітей, інакше батьки ризикують перетворитися на приятелів і не матимуть авторитету у дітей.

Найбільш поширеними методами виховання дітей у сім'ї є заохочення і покарання. Великий педагог В.О.Сухомлинський стверджував, що дітей треба виховувати добром та ласкою і повністю заперечував покарання. Але А.С.Макаренко вважав, що покарання потрібне, та воно не повинно бути фізичним і не має принижувати особистість дитини. Покарання розглядається як таке, що виражає засудження дій дитини, її поведінки. Дитина має усвідомити свій вчинок, покаятись за свої дії. Якщо ж дитина не визнає своєї провини, не усвідомить своїх помилок, то покарання буде сприйматися як насилля і викличе страх та злість проти батьків. Боячись покарання, дитина буде хитрувати, обманювати, викручуватися. Будь-які фізичні покарання дітей, брутальна лайка, образливі слова травмують психіку дитини, послаблюють волю, викликають негативне ставлення до батьків. Більш дієвим у вихованні є заохочення, але і ним зловживати не потрібно. Діти мають засвоїти правило: заохочення слід заслужити, мобілізувавши всі зусилля, проявивши самостійність.

Отже, кожна сім'я є інтимною соціальною групою, життя в якій має свою специфіку і головне, що відрізняє їх, – це характер взаємовідносин та педагогічна культура батьків. Вона є як могутнім джерелом розвитку та емоційно-психологічної підтримки дитини, так і джерелом психічної травми.

Література

1. Постовий В. Г. Сім'я і школа: проблеми виховання дітей : посіб. / В. Г. Постовий, О. А. Невмержицький. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 356 с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї : навч. посіб. / Т. Ф. Алексеєнко. – К. : ІЗМН, 1997. – 116 с.
3. Постовий В. Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей у сучасній сім'ї : монографія / В. Г. Постовий. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – 196 с.
4. Хромова О. Л. Виховання дітей у сім'ях різного типу : метод. реком. / О. Л. Хромова. – К. : Науковий світ, 2009. – 47 с.
5. Повалій Л. В. Зміст, методи і форми виховання дітей у сім'ях різного типу : метод. реком. / Л. В. Повалій, О. Л. Хромова. – К. : Науковий світ, 2010. – 39 с.